

PODRIJETLO MARULIĆEVA UČENJA O LAŽI

Branimir Glavičić

Riječ je upravo o Marulićevoj interpretaciji nekih biblijskih primjera, o kojima će biti govora napose, na temelju kojih se razvija misao i izvodi zaključak o dopustivosti laži iz čovjekoljublja ili kad su u opasnosti viši interesi. Međutim, takvo tumačenje mjerodavni crkveni forumi nisu prihvatili, pa je njegova *Institucija*, zbog nekih formulacija četvrtog poglavlja četvrte knjige *De veritate colenda mendacioque fugiendo* (= O gajenju istine i izbjegavanju laži), došla u drugoj polovini XVI-og stoljeća na indeks zabranjenih knjiga, u blažu klasu *nisi repurgetur*.¹

S time u svezi podsjetimo se usput da to nije bio ni prvi, ni jedini, ni najgrublji Marulićev susret sa cenzurom. Završavajući alegorijski pogovor *Davidijade* — *Tropologica Davidiadis expositio*, napominje on da će svojim komentaram biti zadovoljan ako tko ne donese bolje tumačenje, a tuda ruka nadodaje *dummodo a religionis nostrae fide nusquam aberret*, tj. samo neka nigdje ne zastranjuje od vjerodostojnosti naše vjere, što je mogao biti uvijeno izrečen prigovor pjesniku i jedan od razloga za netiskanje *Davidijade*. Drugo, dijalog o Herkulu — *Dialogus de Hercule a Christicolis superato* tiskan je u starini bez posvete, što je neobično, jer Marulić po onodobnom običaju uvodnom poslanicom posvećuje svoja djela domaćim i stranim uglednicima. Kad se u naše vrijeme pronašao autograf *Herkula*, zajedno s njim pronašla se i njegova posveta Tomi Nigru, ali zamrčena i precrtana na onim mjestima gdje se izriče pohvala Erazmu Roterdamskom, tada već Rimu nepoćudnom, zbog čega je cijela poslanica izostavljena u tiskanju.² Treći primjer: *De humilitate et gloria Christi* (= O poniznosti i slavi Kristovoj), treće u nizu velikih moralno-teoloških djela, za razliku od *Institucije* i *Evangelistara*, s kojima čini svojevrsnu trilogiju, samo je jednom tiskano u izvorniku, a u jedinom prijevodu na strani jezik, na talijanski, kao i mnogo kasnije na hrvatski, izostavljene su

¹ V. o tome pobliže M. Tomasović, *Europska recepcija Institucije*, u: Marko Marulić, *Institucija* III, Književni krug Split 1987, 9-20.

² Isp. moj rad *Marko Marulić i Erazmo Roterdamski*, u: Marko Marulić, *Latinska manja djela* I, Književni krug Split 1992, 9-16.

Marulićeve kritičke opaske na račun rasipnosti renesansnoga klera i papinskog dvora.³

Marulić je, međutim, bio tvrd orah za kritičare, jer se, iznoseći i kakvu sporniju misao, znao višestruko i izričito ograditi od mogućih prigovora i time izbjeći težu pedepsu: prvo, temeljitim poznavanjem predmeta i obilnom argumentacijom, koja kadšto i zamara, ali dobro služi kao samozaštita; nijednu delikatniju misao ne izriče Marulić bez čvrstih argumenata i oslanjanja, mada i ne uvijek direktna pozivanja na vjerodostojne izvore. Tako, naprimjer, u predgovoru *Evangelistara* napominje da neće ništa govoriti iz svoje glave, nego će se držati misli Sv. pisma. A posvećujući *Instituciju* Jerolimu Čipiku, kanoniku i naddakonu splitskom, moli ga da prepravi i precrta po svom nahodenju ako misli da je u čemu pogriješio. No Čipiko nije precrtao sporna mjesta u *Instituciji*.

Dosada su se rečene misli o povremenoj dopustivosti laži stavljale na dušu isključivo Maruliću, jer se smatralo da je upravo on njihov autor, pa su se neki u prošlosti, zastupajući slična mišljenja u praktičnom životu, pozivali na nj. Znajući, međutim, da Marulić u vjerskoj problematici nije novator ni reformator, nego samo popularizator i propagator pravovjerna učenja — Marulićeva je samo književna obrada predmeta, i to svagdje — posumnjao sam da su te misli izvorno njegove, pa sam nastojao ustanoviti njegova polazišta za rečene interpretacije kad ih on sam ne spominje.

Uzeo sam stoga u razmatranje desetak njegovih najvećih favorita iz *Patrologije*, počevši s djelom za koje sam još u »Globusovu« izdanju *Institucije* ustvrdio da mu je u dobroj mjeri poslužilo kao poticaj i unekoliko uzor za pisanje *Institucije*.

Riječ je o djelu *De modo bene vivendi*, koje se u starini pripisivalo sv. Bernardu iz Clairvauxa, kojega je 31. poglavlje posvećeno laži sa sljedećim za nas važnim napomenama: treba se krajnje brižljivo čuvati svake vrste laži; nema pravedne laži; svaka je laž grijeh, jer »usta koja lažu ubijaju dušu«; ipak, kao lakši grijeh uzima se kad tko laže da bi drugomu spasio život.

Slično veli i sam sv. Bernard, samo što je još oštrij jer ne dopušta laž ni u slučaju kad bi se njome mogao bližnjemu spasiti život.⁴

I mnogi drugi crkveni pisci — Laktancije, Ciprijan, Ivan Damašćanin, Ivan Zlatousti, Grgur Veliki i dr. — zastupaju takvo mišljenje, tj. da laž uvijek i u svakom slučaju i bez obzira na plemenitu pobudu podliježe osudi, ali je u tom pogledu najrezolutniji i najiscrpni sv. Augustin, čije je mišljenje o toj problematici bilo u Crkvi i u Marulićevo doba najmjerodavnije. On je o laži napisao dvije rasprave, *De mendacio* i *Contra mendacium*, iz kojih u ovom momentu (o pojednostima bit će govora uz pojedine Marulićeve primjere) iznosim samo ove temeljne misli: nikakva laž nije dopuštena, nema nijedne koja ne bi bila prijekorna; nikakav razlog ne opravdava laž; ne smije se lagati ni bolesniku; nije dopuštena ni ona laž koja ne šteti nikomu, a donosi korist onom tko laže; lažju se ne može postići vječno dobro, nego samo privremena, ovozemaljska korist; ne dopušta se ni onakva laž kojom se izbjegava veće zlo, jer je takav stav arbitraran pa se većim zlom smatra ono čega se tko više boji, što objektivno ne mora biti veće zlo; starozavjetni primjeri koji se navode u obranu laži, nisu laži, nego slikoviti izrazi i proročanske riječi obavijene otajstvom.

³ Isp. moj rad *Sudbina Marulićeva djela De Humilitate et gloria Christi*, Radovi Fil. fak. Zadar, 1989/1990, 167-174.

⁴ *Tractatus de interiori domo seu de conscientia aedificanda*, c. 24.

Međutim, tako rigorozan stav Maruliću, koji voli zlatnu sredinu i ima mnogo razumijevanja za ljudsku slabost i patnju, nije bio u svemu po čudi pa se osmjelio prigrliti i neka blaža shvaćanja koja su također zastupali neki veliki autoriteti i njegovi omiljeni autori.

Tako, naprimjer, sv. Ambrozije veli da će biskup reći da je nešto učinio što sam nije učinio (zapalio sinagogu), pa makar se izložio smrtnoj pogibelji, a to zato da bi zaštitio slabije, tj. svoje vjernike koji su optuženi da su to učinili, a i zato da ne bi propustio priliku za mučeništvo. Stoga i blagoslivlja biskupovu neistinitu izjavu.⁵

Jeronim pak⁶ citira Origena, koji opet citira Platonovu misao, kako je laž kadšto korisna, u ovom slučaju dopustiva, laž kojom se povremeno služe liječnici (Platon: i državnici) da ne bi kazali istinu od koje u određenom trenutku može biti veće štete nego od laži. Međutim, upozorava Origen, pri tome valja paziti na mjeru te se lažju valja koristiti kao začinom ili lijekom, inače ćemo biti osuđeni kao neprijatelji onoga koji je za sebe rekao: »*Ja sam istina.*« Nadalje se to dopušta samo iskusnima, nipošto neiskusnima, učiteljima, a ne učenicima, s čime se slaže i Jeronim.

Najdalje je tu misao razvio (od autora kojima se Marulić služio) Ivan Kasijan u djelu *Collationes*. Evo nekoliko osnovnih misli: lažju se valja koristiti kao lijekom, koji u bolesti koristi, a kad ga uzima zdrav čovjek, škodi; pribjeći laži dopušteno je kad od priznanja istine prijeti još teža pogibao; no i u tom slučaju valja osjećati grižnju savjesti i pokajati se; Bog ne gleda samo na naše riječi i djela nego uzima u obzir i osjećaje i namjeru; ne može se pokuditi ono što se čini s plemenitom odlukom; neki su lažju ostali pravednici, a drugi su, izjavljujući istinu, zaslužili pakao; valja se pomiriti sa štetom koju donosi laž, ako prijeti još veći gubitak od priznanja istine; kad nismo u teškoj pogibelji, valja se najvećim oprezom čuvati smrtonosne laži.⁷

Ogledajmo sada, u svjetlu navedenih sučeljenih mišljenja, Marulićeve primjere dopustivih ili lako oprostivih laži!

Da bi svoje lijepe žene zaštitili od pohote stranih ljudi u čijoj su se sredini našli, Abraham je za Saru, a Izak za Rebeku rekao da mu je sestra. Iako je kod Židova bio običaj da se krvni srodnici međusobno nazivaju braćom i sestrama (Sara i Rebeka bile su nećakinje Abrahamu, odnosno Izaku), Marulić takvu izjavu ocjenjuje kao lažno predstavljanje jer su obojica to izjavila s namjerom da prevare, tj. da im se povjeruje kako su im one zaista sestre, a ne žene. Ali kako ni jedan ni drugi nisu zbog toga bili od Boga prekoreni ni kažnjeni, zaključuje, u duhu rezoniranja Ivana Kasijana, da je riječ o lakom grijehu koji se dao oprostiti na prvi osjećaj grižnje savjesti. A taj je potreban i u takvim »neizbježnim prijestupima«, neizbježnima zato da bi se izbjeglo još teže zlo nego što je takva laž, tj. oskrvnjenje čestitih žena. Augustin, međutim, obojicu oslobada krivnje za laž napominjući da nije isto prikrivati istinu ili izjaviti laž, jer da oni nisu izjavili laž, tj. da im one nisu žene, nego istinu da su im sestre (po židovskom shvaćanju).⁸ Pravniku Maruliću ovako sofisticirano tumačenje, koje ne uzima u obzir namjeru da se prevari — na čemu inače Augustin u svojoj definiciji laži upravo insistira⁹ — nije odgovaralo pa se radije priklonio Kasijanovu mišljenju o nužnoj i lako oprostivoj laži.

⁵ *Epistolae* I 40.

⁶ *Apologia adversus libros Rufini* I 17.

⁷ *O. c.* II, coll. XVII, c. 17-20.

⁸ *De mend.*, c. 14.

⁹ *De mend.*, c 4. *voluntas fallendi.*

Kad nije drugačije mogao ishoditi očev blagoslov koji pripada prvorodencu, a prvorodstvo je pravno kupio od brata Ezava, Jakov se vanjštinom učinio sličnim Ezavu, i slijepi ga je otac Izak blagoslovio. Marulić, ponovo kao pravnik, Jakovljevu *dolus*, tj. čin sračunat na to da prevari oca, ne ocjenjuje kao prijestup jer, veli, nikomu ne čini nepravdu tko se koristi svojim pravom, u ovom slučaju Jakov koji je upotrijebio samopomoć (što bi se danas reklo) da bi ostvario svoje prethodno stečeno pravo na prvorodstvo. A da tim činom nije zgriješio, zaključuje po tome što ni on nije bio od Boga kažnjen, nego čak nagrađen kad mu se Bog poslije javio u snu i obećao mu da će primiti u posjed zemlju u kojoj je spavao. Činjenica jest da se lažno predstavio i da je slagao oca, ali mu se to, veli, oprašta jer se ne smatra grijehom, nego otajstvom. Tako upravo Jakovljevu čin opravdava Augustin, samo što on navodi i tumačenje koje Marulić izostavlja: pokrio se jarećim kožicama da bi se prikazao rutavim kao brat Ezav; jareće pak kožice slikovito označavaju grijeh, a Jakov u tom slučaju onoga koji je uzeo na se tuđe grijeh.¹⁰ No kad se ne bi radilo o otajstvu — završava Marulić u Kasijanovu stilu — bilo bi u takvu činu nešto grijeha, ali kojega se, kako sam misli, nije potrebno čuvati zbog veličine i koristi dobara na koja je dotični imao pravo. U jednom je dakle primjeru Marulić uspio spojiti dva tumačenja, pragmatično i mistično.

Josip se u Egiptu pretvarao da ne poznaje braću koja su ga kod kuće prodala u ropstvo, pa ih još optužio da su uhode i dao ih baciti u tamnicu, a drugi put ih lažno optužio za krađu. Čime se takav postupak može opravdati? Josipovom plemenitom namjerom da u braći pobudi kajanje za grijeh prema njemu i da tako bude od koristi za spas duše onima koji su ga teško uvrijedili. U takvu se objašnjenju očituje ona Kasijanova napomena da Bog ne sudi samo naša djela i riječi, nego da također gleda namjeru i osjećaje s kojima se što čini.

Egipatske su primalje prevarile faraona koji im je zapovjedio da zadave židovsku novorođenčad kod poroda i slagale mu da Židovke poznaju babičku vještinu i rode prije nego što one dođu k njima. I Bog ih je za to nagradio, jer, milosrdnost, veli Marulić, makar i zastrta lažju zaslužuje plaću. A je li riječ o ovozemaljskoj nagradi, kako tvrdi Augustin,¹¹ ili o nebeskim dobrima, kako to hoće drugi, Maruliću je svejedno; njemu je samo do toga da pokaže kako je Bog njihov čin pohvalno ocijenio.

Jerihonska bludnica Rahaba primila je u kuću izraelske uhode i nije ih izdala iako je znala da će Izraelci razoriti Jerihon. Stoga joj je nakon pada toga grada bio pošteđen život i još je bila nagrađena tako što je bila primljena u pleme iz kojega će se roditi i sam Sin Božji Isus Krist. Augustin smatra za potrebno da napomene kako time nije bila nagrađena za laž, nego za čovjekoljublje,¹² a Marulić takvu distinkciju zanemaruje ukazujući samo na njezin čin koji je, ukupno gledan, zaslužio prije pohvalu nego pokudu, premda se poslužila lažju.

Jošua je obećao Gibeoncima da će im pošteđeti život vjerujući im, kako su sami izjavili, da su neko udaljenije pleme, a ne da žive unutar granica Obećane zemlje. Iako se domalo spoznalo da su lagali, Jošua je održao svoje obećanje, a kad ga je poslije Šaul prekršio, cio je Izrael bio zbog toga kažnjen gladu. Zašto je dakle, pita Marulić, Bog htio da ti lažljivci budu pošteđeni iako je već davno prije bio zapovjedio da se sva kanaanska plemena imaju istrijebiti. Zato što nikomu nisu htjeli naškoditi svojom laži, nego samo sebi koristiti, tj. spasiti se. Augustin, međutim, ne

¹⁰ *Contra mend.*, c. 10.

¹¹ *Contra mend.*, c. 17.

¹² *Contra mend.*, c. 14.

uvažava ni takav razlog,¹³ a Marulić priznaje da je čin Gibeonaca unekoliko grešan, što se vidi po tome da im je, doduše, život bio pošteđen, ali su za svoju laž bili kažnjeni na taj način što su izgubili slobodu i postali sluge Židovima.

David je prevario svećenika Ahimeleka i filistejskoga kralja Akiša, a Marulić ga opravdava da je to učinio u krajnjoj nuždi da bi spasio goli život. Tako bi to protumačio i Kasijan, dok bi Augustin u tome vidio misterij, a ne laž. Tako je i Hušaj varao Apšaloma hineći prijateljstvo kad drugačije nije mogao spasiti pravovjernoga kralja Davida, a Sveto pismo, navodi Marulić, izričito kaže da je Bog tako htio. Nameće se zaključak da i Hušajev postupak zaslužuje pohvalu, a ne pokudu.

Žena koja je spasila od smrti Davidove glasnike za kojima su krenuli u potjeru Apšalomovi pristaše i koja im je slagala da su pobjegli odatle, zar bi bolje učinila — pita Marulić — da nije lagala, nego rekla istinu i nevine ljude izložila životnoj pogibelji. Kao indigniran suprotnim, tvrdokornim obrazloženjem, Marulić skuplja snage da jasno i glasno kaže svoje mišljenje: Bogu se manje ne mili, ako mu se uopće ne mili, pretvaranje udruženo s milosrdnošću nego istina udružena s okrutnošću. Ne spominje ni Augustina ni Kasijana, ali očito pristaje uz potonjega pa veli da treba i u jednom i u drugom slučaju znati ocijeniti svrhu i namjeru počiniteljevu.

Salamon se poslužio varkom kad drugačije nije mogao ustanoviti istinu koja je od dviju žena što su se prepirale uistinu majka djetetu. Marulić, valjda imajući u vidu sudsku praksu, veli da je takav postupak dosta čest i ne samo podnošljiv, tj. opravdan, nego i preporučljiv, naravno, ako se primjenjuje sa svrhom da se istraži istina, a ne isključivo zato da bi se koga prevarilo.

Juditin je primjer vrlo ilustrativan da bismo nedvojbeno raspoznali kojemu je tumačenju Marulić skloniji, opravdanju laži zbog svrsishodnosti ili pak njezinu negiranju videći u njoj misterij i proročanske riječi koje će se ispuniti u evandeoskoj budućnosti. On se jasno opredijelio za prvo tumačenje jer je Juditine postupke već u prvoj rečenici okvalificirao kao lukavštine, varke i čiste laži, ali je ona upravo njima, a ne govoreći istinu Holofernu, oslobodila rodni grad od neprijateljske opsade. Jer njezino je pretvaranje — veli on — donijelo narodu toliko dobra koliko bi zla bez njega uslijedilo. Augustin se, dakako, s takvim tumačenjem ne bi složio jer napominje da je posve apsurdno tvrditi da se lažju može postići ikakvo vječno dobro.¹⁴ A Marulić je to uvjereniji u opravdanost laži u tom slučaju jer je riječ o nevjerniku Holofernu, prema kojima Biblija ne poznaje nikakve samilosti.

U slučaju pak apostola Pavla, koji je dao obrezati svoga učenika Timoteja, a sam se podvrgao obredu čišćenja poput nazirejca, Marulić se izričito slaže s Augustinom da nije riječ ni o kakvu pretvaranju, kako to drugi tumače, nego da je to Pavao učinio slobodno kao Židov među Židovima.

Držeći se Origenova i Kasijanova učenja, opravdava Marulić sljedeća pretvaranja, izmišljanja i laži kao izraz vrhunske čovjekoljubivosti i dokaz starješinske mudrosti.

Pustinjak Arhebije prepuštao bi svoju kolibu novopridošlom pustinjaku pod izlikom da je odlučio preseliti se u drugi kraj, a poslije bi se vratio i izgradio sebi drugu. Želeći pomoći bližnjemu u nevolji, tom je varkom iz milosrda stjecao veće zasluge pred Bogom nego što je takvom laži škodio svojoj duši. Dopušteno je dakle, po Maruliću, pretvarati se i lagati ne samo da se ne bi izgubilo nego i da bi se zaslužilo veće, nebesko dobro.

¹³ *De mend.*, c. 14.

¹⁴ *De mend.*, c. 7.

Pohvalu iz istog razloga zaslužuje, veli Marulić, i laž onoga opata što ga spominje Kasijan, koji je izmišljenim poslom zaposlio nekog redovnika da bi ga otrgnuo od dokolice, koja je sklona grijehu, i omogućio mu sredstva potrebna za život.

Sličan primjer s istom svrhom opravdanja laži iz milosrđa novodi i Jeronim, a Marulić ga sa svojim komentarom unosi u *Instituciju*: mlada redovnika koji nikako nije mogao odoljeti spolnoj požudi opat je uspio smiriti na taj način da je povjerljivoj osobi dao u zadatak da ga lažno optuži za tešku uvredu, od čega se taj ni godinu dana dokazujući svoju nevinost nije mogao opravdati tako da je izgubio volju i za život a kamoli za što drugo. Jeronimov je komentar kratak: da mu opat nije pomogao, tko bi ga riješio napasti? Slažući se s Jeronimom, Marulić dodaje da je takvo pretvaranje i izmišljanje svojstveno upravo opatima koji na taj način iskušavaju svoje mlade da bi nakon iskušenja poslužili kao dobar primjer ostalima.

Na putu u Emaus Isus se pridružio dvojici učenika, a stigavši na odredište, pretvarao se kao da će dalje. Taj često navodeni primjer Marulić opravdava time da je Isus to učinio zato da bi u učenicima pobudio ljubav prema sebi te ga ljubazno pozvali da večer provede s njima; iskušavao ih je dakle hoće li se ogriješiti o dužnost gostoljubivosti. Augustin pak insistira na dijeljenju stvarnoga čina od njegova mističnog značenja. Da Isus — veli on — ništa drugo nije učinio kad je tobože pošao dalje, bila bi to zaista laž, ali je on time slikovito i proročanski naznačio da će po uskrsnuću otići na nebo, no neće napustiti svoje učenike.¹⁵

Na koncu Marulić, samostalno razrađujući tu problematiku, navodi nekoliko primjera što ih drugi ne navode u istu svrhu te govori o pojedincima koji su se cio život vladali prijetvorno da nisu pri zdravoj pameti, ali su to činili iz pobožnosti i poniznosti smatrajući da će se na taj način više svidjeti Bogu.

Kao primjer dopustiva pretvaranja, koji kao ni upravo spomenuti primjeri nisu grešni, navodi se još nekoliko svetica koje su svoj spol krile pod muškom odjećom, ali samo zato da bi u muškoj zajednici mogle što slobodnije služiti Bogu.

Interesantno je još spomenuti da se Marulić i u *Evangelistaru* (II 3) ukratko osvrnuo na istu problematiku napominjući da je o laži koju opravdava i brani obilno govorio u *Instituciji* gdje se na primjerima svetaca dokazuje da je kadšto ne samo dopušteno nego i nužno pretvarati se, kad god valja voditi brigu o svom ili tuđem spasu.

Iz svega iznesenog može se zaključiti da je Marulić i ovdje, kao i u nekim drugim slučajevima vjerskih nedoumica, postupao eklektički odabirući, a potom i samostalno razrađujući stav za koji bi se kao vjerojatniji gdje odlučio. Tako se u nekim spornim postupcima biblijskih osoba priklonio mističnom, Augustinovu, tumačenju da nije riječ o lažima, nego o slikovitim izrazima i proročanskim najavama evanđeoskih događaja. Češće bi ipak posegnuo za racionalnijim i prosječnom umu prihvatljivijim objašnjenjem o svrsishodnosti laži kad su u opasnosti viši interesi. Nezgoda je za Marulića bila već u tome što je takav, utilitaristički stav zastupao glasoviti Origen čija učenja Crkva nije prihvatila. Ali je njegov utjecaj i dalje bio jak, što se u našem slučaju jasno ogleda u djelima utjecajnoga Ivana Kasijana, a povremeno i u Marulićeva miljenika sv. Jeronima, koji se inače ogradio od Origenova učenja. Marulić je pak stvar još pooštrio označujući odveć revno neke biblijske primjere kao čiste laži, što je njegovoj *Instituciji* donijelo onu relativnu blagu zabranu, koja ipak, na svu sreću, nije znatnije omela slavodobitan hod kroz Europu našega bestselera svjetskoga značenja.

¹⁵ *De mend.*, c. 13.